

Шошаева Лаура Санабековна

Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университетінің аға оқытушысы,
құқық магистрі, e-mail: keukonf2012@mail.ru

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚТАРДЫ СОТТАН ТЫС ҚОРҒАУДЫҢ БАЛАМАЛЫ ТӘСІЛДЕРІНІҢ ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Түйін. Мақалада құқықты соттан тыс қорғау тәсілдері, соның ішінде Қазақстанда медиацияның даму перспективалары қарастырылған.

Түйін сөздер: құқықты соттан тыс қорғау, медиация, бітімгершілік.

Резюме. В данной статье рассматриваются способы защиты гражданских прав, в том числе перспективы развития медиации в Казахстане.

Ключевые слова: несудебные защиты прав, медиация, примирение.

Summary. This article examines ways to protect civil rights, including the prospects for the development of mediation in Kazakhstan.

Key words: non-judicial protection of rights, mediation, reconciliation.

Бүгінгі күні Қазақстан Республикасындағы әкімшілік, кәсіпкерлік және өзге де қоғамдық қатынастардан туындайтын құқықтық дауларды соттан тыс реттеу институтын қолдану перспективалары өзекті мәселелерге айналды.

Мемлекет басшысы жыл сайынғы жолдауында құқықтық дауларды соттан тыс реттеудің маңыздылығын атап өтті. «Қазақстан-2050» Стратегиясында «кішігірім мәселелер бойынша барлық даулар дауды шешудің соттан тыс әдістері, яғни, медиация және т.б. арқылы шешілуі тиіс» делінген.

Медиацияны енгізудің қажеттілігін Қазақстан Республикасының Президенті Н.Назарбаев жыл сайынғы Жолдауында, Судьялардың VI және VI съездерінде, «Қазақстанды әлеуметтік жаңғырту: Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына қарай жиырма қадам» атты мақаласында атап өтті.

«Сот тәртібінде қарастырылуға жататын даулар санын азайтып, оларды шешудің балама тәсілдерін, соның ішінде бітімгершілік рәсімдер мен медиацияларды енгізу маңызды. Бұл сот төрелігінің қалыпқа келуіне мүмкіншілік туғызады» [1].

«... соттардың жұмысын жеңілдету мақсатында дауларды соттардан тыс реттеу институттарын дамытуды жалғастырған жөн. Болмашы мәселелер бойынша дауларды шешу соттардан тыс тәртіппен жүргізілетіндей тетіктер қарастыру қажет» [2].

«Бүгінде медиация құрылымы мен рәсімін еңбек қатынастары саласында да құру және қолдану жұмыстарын күшейту қажет. Медиация құрылымдарын ұлттық және жеке компанияларды да құру қажет. АҚШ-та, Австралияда және басқа да мемлекеттерде барлық даулардың үштен бірі соттың араласуынсыз, медиация рәсімі шеңберінде реттеледі. Бүгін мемлекет тарапынан дау мен жанжалды, соның ішінде әлеуметтік-еңбек қарым қатынастар саласында да, соттан тыс шешу жүйесін енгізуге мүмкіндік беретін, бастамашылық қадамдар жасалғаны маңызды [3].

Соңғы уақытта даулы құқықтық қатынастар қатысушылары дау-дамайды шешудің баламалы әдістерін пайдалана отырып туындайтын қарама-қайшылықтарды дербес шешуге мүдделі. Құқықтық жанжалдарды шешудің баламалы жолдары, оларды қолданудың нәтижесінде келіспеушіліктерді соттан тыс реттеудің белгілі бір әдістері мен әдістерінің жиынтығы ретінде түсіндіріледі және тараптар өзара қолайлы келісімді жасайды. Сонымен бірге, бұл термин азаматтардың құқықтарын мемлекеттік емес соттан тыс қорғауды көрсетеді. Демек, «баламалы» тұжырымдамасын қолдану кейбір субсидиялылықпен байланысты, азаматтардың құқықтарын мемлекеттік соттық қорғауға қатысты осы құралдардың бірін-бірі толықтыруы.

Қазақстандық заң тәжірибесінде дауды балама шешу шартты түрде сотқа дейінгі және соттан тыс болып бөлінеді. Қорғаудың юрисдикциялық түрі субъективті құқықтар бұзылғанда немесе дауға түскенде өкілетті мемлекеттік органдардың оны қорғауға араласуы болып табылады. Құқығы немесе заңдық мүддесі бұзылған тұста мемлекеттік немесе басқа да құзіретті органдарға (сот, аралық сот, жоғары инстанция және т.б.) шағымданады, әлгі аталған органдар өз кезегінде бұзылған құқықты қалпына келтіру және бұзықшылықты жою үшін өкілеттігіне сай қажетті шараларды қолданады.

Қорғаудың юрисдикциялық нысаны бұзылған құқықтарды қорғаудың жалпы және арнайы тәртібін белгілейді. Жалпы тәртіпке сәйкес заңмен қорғалатын азаматтық құқықтардың мүддесін қорғау сот (төрелік немесе аралық сот) арқылы жүзеге асады.

Қорғаудың юрисдикциялық емес нысаны заттың меншік иесі мен оны иеленушісінің мемлекеттік және басқа құзіретті органға бармай-ақ өз бетімен қорғауын білдіреді. ҚР Азаматтық кодекстің тұжырымдарында аталған әрекеттер «азаматтық құқықтардың өзін-өзі қорғауы» ұғымымен байланысты (АК-тің 9-бабы) және меншік құқығы мен басқа заттық құқықтарды қорғаудың бір әдісі ретінде қаралады.

Азаматтық құқықтың өзін-өзі қорғауы өзінің заңды табиғатында құқық қорғау әдісі болып табылмайтын өзіндік нысанын еншілейді деген пікір де бар. Мәселен, профессор А.П. Сергеев қорғанудың дербес түрі ретінде өзін-өзі қорғау құқығы сот және әкімшілік нысандарымен бірдей қаралуы керек дейді [4, 14 б]. Біздің де пікірімізше, өзін-өзі қорғау құқығына ешкімнің тиіспейтіндігін қамтамасыз етуге, бұзылған құқықты қалпына келтіріп, оның салдарын жоюға бағытталған өкілетті тұлғаның заң немесе шарт негізінде әрекет етуге жол берілген азаматтық құқықты қорғаудың дербес нысаны болып табылады.

Құқық қорғаудың басқа да соттан тыс тәсілі ретінде соттан тыс заңдарға қатысты, мысалы, әкімшілік шағым беру, прокуратураға шағымдану, Қазақстан Республикасына омбудсменге шағым жасау сияқты қоғамдық құралдар бар. Бұдан басқа, заңдық әдебиетте келіссөздер, медиация, арбитраж, омбудсмен және т.б. бар дауларды шешудің баламалы жолдары ерекше орын алады.

Алайда ең тиімді және дамыған азаматтық құқықтық қатынастардан туындайтын дауларды соттан тыс реттеу тәсілі - медиация. «Медиация туралы» Қазақстан Республикасының Заңын қабылдағаннан кейін құқықтық қауымдастық әкімшілік және өзге де қоғамдық-құқықтық қатынастардан туындайтын жағдайларда келісу рәсімдерін құруды қоса алғанда, оның ауқымын кеңейту қажеттілігі туралы айтқан.

Жоғары трибуналардан «Медиация туралы» Қазақстан Республикасының Заңын мемлекеттік органдарға тарату қажеттігі туралы пікірлер айтылды. Бүгінгі күні медиация ауқымы артуда. Бітім рәсімдеріне құқық нотариустарға да беріледі.

Кәсіпкерлердің бұзылған құқықтарын қорғау және осы саладағы заңнаманы іске асыру мәселелері көп уақытқа созылды. Бұл мәселеге назар аудару таңқаларлық емес, себебі кәсіпкерлердің бұзылған құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау - жемқорлыққа қарсы күрестегі байланыстардың бірі.

Қазақстан Республикасының 2010-2020 жылдарға арналған құқықтық саясатының тұжырымдамасы азаматтық іс жүргізу заңнамасын жетілдіру шараларының бірі ретінде, жекеше құқықтық жанжалдарға (медиация, медиация және т.б.) тараптар арасында ымыраға келудің әр түрлі жолдары мен құралдарын біріктіруді көздейді. Осы жұмыс мынадай бағыттар бойынша жүзеге асарылады:

- медиацияны дамыту бағыттары;
- нормативтік базаны жетілдіру;
- қоғам туралы хабардар ету;
- медиаторлардың ісін қалыптастыру;
- соттармен және басқа да құқық қорғау органдарымен, үкіметтік емес ұйымдармен өзара әрекеттесу;
- нотариуспен, заңгерлік компаниялармен, бизнес-қауымдастықтармен өзара әрекеттесу;
- «Бітімгершілік-келісім» жобасы.
- Жоғарғы Сот, Бас прокуратура және Әділет министрлігі халықаралық ұйымдармен бірлесе отырып, келісім рәсімдерін және құқықтық жанжалдарды шешудің басқа соттан тыс тетіктерін пайдалануды кеңейтетін заңнамалық және ұйымдастырушылық шаралар кешені болып табылатын «Бітімгершілік - келісім» жобасын әзірледі.

- Жобаның мақсаты - 2017 жылға дейін соттар мен азаматтық істердің санын 30% -ға дейін салыстырып тексеру институттарын дамыту арқылы азайту.

- Жобаның міндеттері:
 - 1) Бір мәмілеге қод жеткізудің мүмкіндіктері мен тараптар арасында сотта, соттан да тыс тәртіппен де (медиация, делдалдық және басқалары) бітімге қол жеткізу мүмкіндігін кеңейту;
 - 2) Дауларды соттан тыс шешу тәсілдерін жетілдіру;
 - 3) Дауларды шешудің құқықтық мәдениетінің деңгейін арттыру;
 - 4) Азаматтық-құқықтық дауды қарау тәртібін оңайлату, оның ішінде бұйрықтық іс жүргізу саласын кеңейту арқылы оңайлату.

Заңнамалық базаны жетілдіру тұрғысында:

- мәселелер бойынша дауларды шешудің сот тәртібінен медиация арқылы жүзеге асырылатын механизмді әзірлеу;

- Қазақстан Республикасының Азаматтық іс жүргізу кодексінің нормаларын тараптар арасындағы соттық және соттан тыс жолдармен ымыраластырудың түрлі жолдарын біріктіруге бағыттау. Неліктен сот ісіне дайындықты дауды бейбіт жолмен шешуге арналған басты алаң ретінде пайдалану керек.

- Медиацияны жанжалды басқарудың соттан тыс әдісі ретінде қолдануды кеңейту.

- Ұйымдарда, кәсіпорындарда жанжалдарды басқару (ескерту, рұқсат) медиа-технологияларды олардың қызметіне интеграциялау жолымен жүзеге асырылуы мүмкін.

Ұйымда медиацияны енгізу жолдары:

- тиісті біліктілікке ие жанжалдар мен конфликттерге қарсы жағдайларды басқара алатын медиация дағдыларына қызметкерлерді оқыту;

- Ішкі медиацияның толық функционалды қызметін құру;

- қолданыстағы мамандардың функцияларын толықтырады және кеңейтеді.

Ірі ұйымдарда (холдингтер, корпорациялар) қызметкерлері медиация техникасына (ішкі медиаторларға) толықтай ие болатын жанжалдардың алдын алу және шешу бойынша қызметтерді ұсынуға, сондай-ақ күрделі дауларды шешу үшін сыртқы медиаторларды тартуға ұсыныс жасайды. Кез-келген компанияда, ұйымда, кәсіпорында менеджменттер, HR-қызметтерінің қызметкерлері, заңды бөлімшелер (адвокаттар) жанжалды басқару функцияларын қабылдай алады.

Ең дұрысы, бұл қызметкерлер осы қақтығыстарды жоюға емес, оны басқаруға және оны тиімді пайдалануға тиіс деп есептейді. Жұмыстар келесі ретпен жүзеге асырылады:

- жанжалдың себептерін зерттеу;

- қақтығысқа қатысушылардың санын шектеу;

- жанжалды талдау;

- қақтығыс ескертуі немесе шешімі.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 19 қарашадағы судьялардың V съезінде сөйлеген сөзі: <https://melimde.com/azastan-respublikasini-sot-jjesi.html?page=8>.

2. «Қазақстан-2050» стратегиясы - қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты" атты Елбасы Н.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 14.12.2012 ж. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1200001611>

3. Н. Назарбаев. «Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртылуы: Жалпыға бірдей Еңбек Қоғамына қарай 20 қадам» 10.07.2012ж. <http://www.astana.adilet.gov.kz/kk/articles-inner/kazakstannyn-leumettik-zhangyrtlyuy-zhalpyga-ortak-enbek-kogamyna-karay-20-kadam>

4. Сергеев А.П. Защита гражданских прав. В кн. Гражданское право. – М., 1997. – 301 с.